

A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása

Négy völgy és négy folyó, a Maros, a Sebes, az egyesült Küküllő és az Ompoly találkozásánál, tágas, termékeny medencében terül el Gyulafehérvár városa. Valaha itt virágzó római város és katonai tábor terült el: Apulum. Ez utóbbit nyomban Dácia meghódítása (i.sz. 107) után létesítette Traianus császár a tartomány védelme céljából, az I. Adjutrix és a XIII. Gemina légió állomáshelyéül.

A középkorban épült négyszögletes alapú várat magas falakkal s a négy sarkán egy-egy bástyával erősítették meg. Ezt a várat a latin oklevelek *civitas*nak nevezték, ellenben a székesegyház s mellette a püspöki palota külön várat (latinul *ara*, magyarul Kendervár) alkotott. E külön vár egyik falmaradványát a kántorkisola északi szárnyának tatarozása során feltártuk.

Az erdélyi római katolikus püspökség alapítása után indul meg a székesegyház építése. A régészeti ásatások során egy római kultikus hely maradványaira bukkantunk: oszlopindításokat és oltárkövet találtunk. A régi romok köveinek felhasználásával épült ókeresztény bazilika a mainál kisebb volt. Az alapfalak és a kör alakú keresztelőkápolna alapjai, több faragott oszlopfeje, konzol s az egyik bejáró timpanonjának faragványai ma is megvannak. Ezt az első keresztény épületet valószínűleg Vata pogány lázadása során rombolták le. A mai alaprajzon I. László (1074—1095) idejében, részben római kövek felhasználásával épült a román kori félköríves ízlésű székesegyház két mellék- és egy kereszthajóval, egy központi toronnyal. Az alaprajz elrendezése latin keresztalak, keresztmetszete bazilikális, a két mellékhajó alacsonyabb a főhajónál. A székesegyház nem maradt meg eredeti állapotában, majdnem minden század épít hozzá, alakít rajta, az akkori ízlés szerint.

Az 1907-ben megindított helyreállítási munkálatok alatt az alapfalak kiásásakor előkerült a keresztelőkápolna. Az első templom keresztelőkápolnája valószínűleg a déli oldalon, az első templom alapfalainak részletei néhány méter hosszúságban az északi oldalon lehettek. A munkálatok során az első templom félköríves apszisának néhány köve is előkerült.

Az 1967-ben kezdődött újabb restaurálási munkák nyomán bebizonyosodott, hogy az első templom, melynek nagy méretű félköríves apszisa van — és amely a jelenlegi templom kereszthajójában található —, tényleg háromhajós volt, azonban az oldalhajók nem félkörívesen záródtak, hanem valószínűleg egyenesen; ennek nyomát fedeztük fel a gondos ásatások során. Alapfalai felhasználták az egykori Apulum római város épületeinek nemcsak sima, jeltelen kőanyagát, hanem faragott köveit is. Alaprajzi elrendezése a maihoz hasonló volt, kereszthajó nélkül. A főhajó szélessége kb. 8 m, a mellékhajóé 3,50. A körkápolna átmérője 5,20 m.

A székesegyház padlójának a régi szintre való visszaállítása során természetesen újabb régészeti ásatásokat végeztünk — előbb a templom északi, majd a déli felében igen sok csontot, elfalazott sírokat találtunk. Többek között egy lovat, valószínűleg a XVI. századból, sarkantyúval, egyenes karddal.

Az első székesegyház alapfalai teljes egészében felszínre kerültek, az eddig ismeretlen nyugati falrész is. Az alapfalakba annak idején beépítettek több igen érdekes és értékes római követ, oszloplábakat, törzseket, feliratos köveket. A székesegyház fűtését célzó nagyméretű alapvezetékek lefektetése szükségessé tette az első bazilika alapfalainak áttörését. A műveletet úgy oldottuk meg, hogy ezeken a részekén a nagyméretű antik kőfaragványokat kiemeltük. Így értékes faragványok birtokába jutottunk.

Az első székesegyház alapfalai komoly építkezéstről tanúskodnak, a falak vastagsága: 1,45—1,70 széles és 2,00 m mély, kőanyagát a magyarigényi, sárdi, ompolyicai és más közeli kőbányákból szállították.

A tatárjáráskor (1242) a templomhajók boltozatai beszakadtak, a keresztelőkápolna fölött épült középtorony beomlott, a falak megrepedeztek, a székesegyház

legnagyobb része elpusztult. Rogerius nagyváradi kanonok, a pusztítás szenttanúja megrázó részletességgel írja le mindezt *Siralmas ének* című ismert krónikájában.

A tatárok kivonulása után a templom helyreállítása megkezdődik. Nem építették újjá azonban a központi kupolás tornyot. Az átmeneti csúcsíves boltozás arra mutat, hogy a híres francia építőmester, Villars de Honnecourt és társai dolgoztak rajta. A boltozatok most is állanak.

1277-ben, nagybőjt második vasárnapján a szászok támadják meg és égetik fel az alig helyreállított templomot. A tatározást végző köfaragókkal 1287-ben és 1291-ben kötött szerződés eredeti okirata ma is megvan. Ez idő tájt épült a templom keleti részén a magas alakú szentélyzáródás, amely a kezdődő gótika emléke; sajnos, az 1753-ban történt helyreállítása rontott eredeti formáin. Hunyadi János kormányzó a két nyugati tornyot építtette. Laso (Lászlay János) az északi reneszánsz kápolnát faragványokkal és feliratokkal látta el. 1601-ben sokat szenved a templom belseje, Rácz György vezér egyik hajdúja még Hunyadi János sírját is feltöri. 1603-ban Bethlen Gábor és Székely Mózes ostroma nyomán leég a tetőszék, elolvadnak a harangok, s felrobban az északi toronyban elhelyezett lópor... Később Bethlen Gábor helyreállíttatja a megrongált templomot; 1661-ben Ali basa csapatai istállóknak használják. A katolikus püspökség helyreállítása után III. Károly és Mária Terézia renováltatja az értékes műemleket, 1758-ban újra leég a fedél, elolvadnak az Apafi fejedelem és Mártonfi püspök idején öntött harangok. Sztoyka és Batthyány püspök készítteti a barokk főoltárt, a kanonoki stallumokat és a szószéket. Haynald püspök idején bécsi mesterek restaurálják a székesegyházat, ekkor távolítják el köveiről a vakolatot. 1904-ben Möller István építész restaurálja a székesegyházat. Nyugati homlokzata abban az időben kéttornyos volt. Ma már csak az egyik torony van meg, melynek felső részét Bethlen Gábor fejedelem idejében építik ki. A háromemeletes tornyok között építtették a széles, impozáns, félköríves nyílászáródású, akantuszleveles díszítésű előcsarnokot. Az építményt a barokk időkben három szoborral díszített oromfallal zárták le. A nyugati főkapu a kifejlődött gótika alkotása, kiváló munka. A déli oldalon a fejedelmi kapu bizánci hatású, fonadékös díszítéssel. A régi sekrestye bejárója hasonló kiképzésű volt.

A kereszthajót dél felől hatalmas — négy méter átmérőjű — impozáns rózsablak világítja meg, melynek kialakítása, üvegezésének színes összetétele kellemes hatású. A két mellékapuszis külseje igen szép szerkesztésben emeli a székesegyház építészeti értékét. A déli részen a finoman faragott frízen kívül bikát ölö oroslán képviseli a román kori szobrászatot. Az északi mellékhajó apszisán finoman faragott koszorú, közepén három lófej; csak három fület faragott nekik a művész, de mindegyik lónak mégis két-két füle látszik. Az apszis oszlopfőjén sárkányok és groteszk faragványok láthatók. A gótikus szentély koronázó párkánya alatti frízen sok román kori dombormű van másodlagosan elhelyezve. Az északi oldalon Széchy András püspök (1356) kápolnájának falát, a régi köveket felhasználva, Várday Ferenc püspök (1525) építtette újra. Az északi bejáró, amely egyben a Lászlay kápolna bejárata is, igen gazdag reneszánsz kiképzésű. A kápolna pillérein mitológiai alakok láthatók, a bejáró falán pedig Geréb László püspök (1476—1501) címere. A kápolnát szépen szerkesztett hálóboltozat borítja, a székesegyházba vezető kapubéllet gazdagon faragott reneszánsz munka.

A templom belseje impozáns térhatású, gazdagon faragott oszlopfőkkel, amelyek a román kori építészet kiváló alkotásai. Érdekes kiképzésű két összefonódott nyakú madaras oszlopfő vonja magára a szemlélő figyelmét, továbbá egymáshoz simuló bimbós kapitelek, madarak, emberek, groteszk alakok teszik változatosná a hatalmas, háromhajós alaprajzon épült, kereszthajóval ellátott székesegyházat. Az oszloplábazatokat saroklevelek, rózsák, kéttörzsű oroslánok és emberi alakok díszítik. A déli mellékhajóban — a régi sekrestye helyén — láthatók az első templom déli falához épített keresztelő rotundájának (körtemplomának) alapfalai. E körkápolna külső hossza az apszissal együtt 10 m, szélessége 8 m. Falait kőkvaderekből építették, déli oldala teljesen belesimul az első székesegyház mellékhajójának falába. Nem valószínű, hogy eredetileg különálló épület lett volna. Építése feltehetően egybeesik az első, XI. századi székesegyház keletkezésével. A második székesegyház építése idején bonthatták le, mert a nagyobb méretű második templom fala átvágja ezt a keresztelő kápolnát.

A Széchy—Várday kápolna padozatában helyezték el három középkori püspök sírkövét. A falán Visconti és Bril olasz építészek epitáfiumaiban gyönyörködhetünk. Ők III. Károly idejében vezették a székesegyház restaurálását. Ide temetkeztek az erdélyi püspökök, fejedelmek, főurak, nagyszónokok: Hunyadi János kormányzó, féltestvére, Johannes miles, „frater Gubernatoris“, Hunyadi László, a kormányzó fia, Izabella királyné, Szapolyai János király felesége és fia, János Zsigmond, akiknek szarkofágja szürke márványból készült, igen gazdagon faragva... Izabella ki-

rállyné szarkofágján az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd, a János Zsigmondén a hadadi csata képe van kivésve. Itt nyugszik az 1552-ben, Alvincen meggyilkolt Martinuzzi Fráter György, Báthori Endre bíboros, valamint Bocskai István fejedelem is. A gondosan összegyűjtött csontok részére ossariumot létesítettünk, miként azt 1911-ben is tették volt.

A gyulafehérvári székesegyház — hadd jegyezzük meg — évszázadokon át a hazai építéset tiszta vízü forrása volt. A középkori társadalmi igényesség, magas művészi alkotókészség és nem utolsósorban a helyi adottságok hozhatták létre e nagy jelentőségű műremeket. Olyan műhely és iskola alakult itt ki, amely bekapcsolta a helyben talált formakincset az európai építéset áramlataiba...

A nagyon megrongálódott székesegyház restaurálási munkálatait 1967 novemberében kezdtük, és 1973. december 31-én szakadt meg. Ez idő alatt a következő munkálatokat végeztük el.

Mindenekelőtt a fedélszerkezetet javítottuk meg, a korhadt vagy hiányzó gerendák kicserélésével, kiegészítéssel és átraktuk a régi hód farkú cserepek a szükséges fedéllécek pótlásával. Az új cserepet már úgy készítettük, hogy elhelyezésükkor a fedélléchez cinezett dróttal erősíthessük, vagyis a cserép fülét átfúrjuk. Így megakadályoztuk azt, hogy a vihar a cserepeket leseperje a fedélről.

A koronázó párkány az idők során szinte teljesen elpusztult, s helyét téglából falazták ki. A még meglevő égett köprofilok alapján kőből újrafaragtuk. A Kolozs megyei Bács-torokból, illetve Jegenyéről származó követ használtunk. Munkánkat mind a déli, mind az északi oldalon egyaránt el kellett végeznünk, a nagyméretű pusztulás miatt. Ugyanakkor mindkét oldalon a kiégett, illetve elmállott homlokzati kővadereket újakkal helyettesítettük.

Négy tönkrement támpillért kicseréltünk. A restaurálás során a még kiolvasható formákból a támpillérek fiáléit keresztrózsákkal és kúszólevelekkel majdnem egészében újrafaragtuk. A sima falfelületeket a nagymérvű szennyeződéstől lemostuk és újravezeltük. A déli és északi mellékhajók fedélszékeit, amely a többszöri beázás következtében elkorhadt, vasbeton szerkezettel és új fagerendák hozzáadásával tataroztuk. Az 1907-ben megkezdett formák és anyag szerint a két mellékhajót 3 mm vastag ólomlemezrel fedtük be, s a szükséges fekvőkapcsokat facsarokkal erősítettük a szarufákhoz, míg a látható részét stilizált tulipán formájában alakítottuk ki.

A templomhajót azt megelőzően feltöltötték, és idegenszerű anyaggal burkolták. Az eredeti szintre való visszaállítás során kiszabadítottuk a támpillérek lábazatait, és vastag kőlapokkal burkoltuk. Ugyanakkor a régészeti ásatások nyomán előkerült első székesegyház alapfalait zöld színű kővel jelöltük meg, hogy világos legyen az elkülönülés. Megjegyzem, a főlős töltés eltávolítása után ezeken a részeken is régészeti ásatásokat végeztünk, és sok csontot, a XVIII. századból származó elfalazott sírokat találtunk.

A nyugati bejáratnál jobbra, a karzatot tartó oszlopoknál megtalált csontváz a legnagyobb valószínűség szerint Martinuzzi Fráter György váradi püspök, királyi helytartó, kormányzó miniszter (1480—1551) maradványai, akit galádul meggyilkoltak Alvincen. Bitay Árpád *A székesegyház és környéke* című füzetében írja: „Ez az emelés elfödte az oszloplábakat és elfödte Martinuzzi sírját is, amely bemenet jobbkére volt a kórustartó első oszlop előtt.” E sorok alapján kutattuk föl a sírhelyet, a leírás hitelesnek bizonyult, s eszerint merjünk állítani, hogy megleltük az emlékeztető „György barát” hamvait, melyek abban a történelmi együttesben nyertek elhelyezést, amelyben Martinuzzi élt, tehát a Várday kápolnában, ahol Izabella királyné és János Zsigmond szarkofágjai vannak.

A feltöltés eltávolítása során, a templomhajó utca felőli részén egy rézurnában előkerültek a tudós erdélyi püspök, gróf Batthyány Ignác (1741—1798) maradványai is. Az urnát visszahelyeztük a középső hajó harmadik oszlopkötege mellé, az északi részbe. A padlózati munkák során — mint már említettük — a kőpadló alá a fűtéshez szükséges belső alapvezetékeket helyeztük el. Úgyszintén ehhez a munkához tartozik a lépcsőzet beiktatása, amely a hajóból a kereszthajóba vezet. A padló és lépcső készítéséhez igen jó minőségű jegenyei követ használtunk fel. A belső munkálatok során nagyméretű állványzatot ácsoltunk, melynek segítségével a boltozatbordákat kipótoltuk, megerősítettük, valamint megtakarítottuk a többrétegű meszeléstől. A boltozatot helyenként újravakoltuk. Újrafestettük az egész templombelső vakolt részeit is, kivéve a szentélyt. Ugyanakkor a kővaderekből készült falazatról minden szennyeződést eltávolítottunk. A déli részen igen sok kővadert cseréltünk ki. A padló leemléltése következtében szükségessé vált a nagy művészi értékű barokk márványoltárok gondos lebontása, szétszedése és visszaállítása. Ugyanígy jártunk el a Hunyadiak, Izabella királyné és János Zsigmond síremlékével is, amelyek a bejáratnál balra, az északi falhoz voltak építve. Érdemes megemlíteni, hogy

eredeti helyére, tehát a falhoz állítottuk Izabella királyné szarkofágját, míg a János Zsigmondé a Várday kápolna közepére került, hogy az eddig rejtve volt szarkofág oldalát képező dombormű is látható legyen.

A Hunyadiak síremlékeit oda helyeztük, ahol megtaláltuk őket, mert hitelesen nem tudtuk megállapítani eredeti helyüket. Figyelembe véve az erre vonatkozó gazdag vitairódmalmat, amely valaha a sírok elhelyezése körül támadt, és az újabb megnyilatkozásokat, arra az elhatározásra jutottunk, hogy az új felállítás alapelve az eredeti állapot lehető helyreállítása kell hogy legyen. Tehát három tumba (koporsó) alakú síremléket kellett rekonstruálni: ifj. Hunyadi János gótikus síremlékét, amelyhez megvannak mind az oldallapok, mind a fedőlap; Hunyadi János kormányzó síremlékét, amelynek csupán a két oldallapja van meg; a Hunyadi-család valamelyik férfi tagjának (Lászlónak?) a síremlékét, amelyből csak a fedőlap maradt meg. Megemlítendő, hogy Mátyás király az 1460-as években kelt egyik oklevelében írja, hogy atyján és bátyján kívül még több vérrokona nyugszik Gyulafehérvárott.

A helyreállítás nyomán Hunyadi János tumbájának domborművei szabadon maradtak. A XVI. századi faragványokat, a két rövid oldallapot a falba bemélyítve helyeztük el, míg a domborműbe faragott ismeretlen fekvő vitézt (Balogh Jolán, az erdélyi reneszánsz kiváló szakértője szerint valamelyik Kendi, Ferenc vagy Antal lehet) meghagytuk Hunyadi János síremlékén. A harmadik síremlék faragott oldalaira került az eredeti fedőlap.

A restaurálás során szükségessé vált a csonkatorony oldalában levő csigalépcső részbeni lebontása. A vékonyfalú építmény annak idején a robbanás következtében nagyon megrongálódott, a repedések immár erős elváltozást mutattak, amelyet a megnövekedett forgalom, rázkódás is fokozott. A bontás során számos régi faragvány került elő, többek között egy pompás övpárkány, középen bimbós oszlopféjjel. A faragvány indás, szőlős és galambos kiképzése bámulatos faragókészségről, tudásról tanúskodik. A több darabban előkerült művet gondosan összeillesztettük, és egyberagasztottuk. Az értékes töredék valószínűleg a lebontott főapszist díszíthette, s kora megegyezik az északi mellékapuszis frízével, vagyis a XIII. századból való.

A csigalépcsőt újraépítettük, 105 darab nagyméretű kőlépcsőt és ugyanannyi lépcső alatti vállkővet helyeztünk el. A felmenő falakat az eredeti soroknak megfelelően kőkvaderekből faragtuk és építettük, az árkádos övpárkányok kiképzésével.

A Lászy kápolna restaurálása folyamán a fedélszerkezetet felújítottuk, és új, 3 mm vastag ólomlemez tetőt helyeztünk rá. Építésekor a reneszánsz kápolna főpárkányát kiterjesztették az addigra bizonyára kifagyott román kori oldalhajóra is, több helyen lefaragva az eredeti, hullám alakú fríz. A még fellelhető formák és a látható vonalvezetés alapján újrafaragtuk az eredeti román kori fríz, meghagytuk a felső, reneszánsz főpárkányt is. Nagy gonddal helyreállítottuk a gyönyörű Lászy kápolna bejáratát, melynek profilos és figurális a kiképzése. A kápolna építője a főpárkányzati felirat tanúsága szerint Lászy János volt, aki az épületbe „belevitte” kora művészetének sok értékét, és megőrkíttette a korabeli főemberek emlékét azzal, hogy a kápolna homlokzatára faragtatta címerüket. Építészeti szempontból az erdélyi kora reneszánsz legszebb alkotása.

A nagyméretű nyugati torony fedele is igen-igen megrongált állapotban volt. A sokévi ázások a torony fedélszerkezetét is elkorhasztották. Helyreállítása a szokásos módon, a korhadt részek kicserélésével történt. Hasonlóképp 3 mm vastag ólomlemez tetőt kapott. Ugyanakkor a tornyot díszítő keresztet is megerősítettük.

A régészeti ásások a templom nyugati felére is kiterjedtek. Ennek eredményeként a jelenlegi székesegyháztól mintegy 20 méterre nyugatra előkerült egy egyhajós templom, félköríves apszis záródással, körülötte egy korai temető. A feltárt halottak szájában XI. és XII. századi pénzeket leltünk. Ezek szerint Gyulafehérvárott létezett még egy korai templom, amely valószínűleg megelőzte a nagy székesegyházat. Lehetséges, hogy ebben a templomban tartottak istentiszteletet, amíg a székesegyház épült. Ezt az épületet később ki is javíthatták, mert utóbb is használták, körmeneti kápolnának. Egy 1526-ban kelt oklevél tanúskodik erről, melyben egy perben megidézük Antal mestert: „Antal mester ennek az elébbmondott Erdély-fehérvári templomnak élébe, szent Miklós püspök és hitvalló tisztelőre épített körmeneti kápolna igazgatója.” (Állami Levéltár. Kolozsvár: Fond Kemény család, Csombord.)

A restaurálás eredményeként ismét helyreállott a székesegyház eredeti formagazdagsága, ismét gyönyörködhetünk középkori építészetünk kiváló alkotásában. Az eddig végzett munka azonban csak az első szakaszt jelenti, a hátralevő kisebbik rész a közeljövő feladata.

Bágyuj Lajos